

розлучений дідич відповів: „*Ти служив такому ж дурню, як і сам*” [19, 30 зв.-31]. Зрозуміло, що селянин скористався нагодою і доповів у поліцію.

Тут виявляється ще один цікавий момент. Досить часто освіту українські селяни отримували не у школі, а в армії. Багато солдатів поверталось на батьківщину грамотними. У цьому випадку ми бачимо, що тим самим каналом до сіл йшла й інформація про свої права. Часте повторення у справах виразів „*Я не дурень (бидло, скотина і т.д.), бо служив Богові і Імператорові*”, свідчить, що, очевидно, солдат навчався таким чином відстоювати свою гідність служилих людей в умовах післякріпосницького села. Не дивно, що багато випадків пов'язано саме з висловлюваннями або діями відставних солдатів та унтер-офіцерів [20;21].

Від початку ХХ ст. все більше з'являється справ, у яких селяни фігурують не як випадкові жертви гіпертрофованої пильності царських „силовиків”, а як свідомі учасники політичної діяльності. Спочатку така поведінка виявлялася у поширенні чуток [22], а далі почала реалізовуватися у розповсюдженні різноманітних „прокламацій” та агітації інших селян до спротиву [24].

Логічним продовженням стала участь хліборобів у політичних виступах 1905 року і пізніших часів. У цей час змінюється і характер справ, з'являються і нові форми протесту – політичні демонстрації, теракти, захоплення панських земель, підпали [14, 1].

Завершуючи наш огляд, можемо констатувати, що політичні карні справи пореформених часів є цінним джерелом з історії та генеалогії селянських родин. Вони зберігають усі притаманні судовим та поліцейським документам властивості, включно з винятковою інформативною різнобарвністю і наповненістю. Однак, на відміну від більшості карних справ, політичні містять набагато більше відомостей про світоглядні позиції селян, що робить їх особливо цінним джерелом для вивчення історії селянського побуту, моралі, психології тощо. Залучення широкого кола свідків також посилює інформативне значення цих джерел. Маємо приклади, коли допитувалися десятки односельців з метою з'ясувати обставини правопорушення. Відповідно, до справи заносилися й відомості про цих осіб.

Врешті, концентрація цих досьє у кількох фондах архівів України дозволяє говорити про реальність практичної пошукової роботи серед цих документів. Якщо можливість винайдення імені окремого суб'єкта пошуків і є досить малоімовірною, то отримання інформації про життя, побут і звичаї жителів конкретного подільського села цілком вірогідне.

- Западной России. – К., 1870; Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ ст. – К., 1954; Дружинин Н.М. Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселева. – Т. 1-2. – М.; Л., 1946-1958; Теплицький В.П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60-90-ті роки ХІХ ст.). – К., 1959; Маркина В.А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины ХVІІІ в. – К., 1961; Лазанская Т.И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостной системы. – К., 1989; Зінченко А.Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ століття. – К., 1994.
6. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. 172. – Оп. 4. – Спр. 157.
  7. Евреинов Н. История телесных наказаний в России. Репринтне видання. – Харків, 1994.
  8. Семевский М. Слово и дело. – 2 вид. – С.Пб., 1884.; Есцов Г. Государево дело // Древняя и новая Россия. – 1880. – № 4.
  9. Свод Законов 1832 г. – С.Пб. – Т. ХV.
  10. Відповідно до височайшого повеління від 10 червня 1881 р.
  11. Ярмыш А. Наблюдать неотступно... Административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска в Украине в конце ХІХ – начале ХХ веков. – К., 1992.
  12. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. Судебная реформа, судоустройство.
  13. Центральний Державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1578.
  14. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 4512.
  15. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1340.
  16. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 4512.
  17. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1340.
  18. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 2312.
  19. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1386.
  20. Наприклад: ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 2367.
  21. Спр. 2702 „...Балтського повіту відставного солдата Сандурського З.Н...” 1898 р.
  22. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 664.
  23. Очевидно, першою у цьому ряду є спр. 282 „За звинуваченням селянина Корнійчука К.Х. у висловлюванні серед с. Карбівки Гайсинського повіту за знищення царського уряду і зберігання народницького журналу „Вперед” 1874-80 рр.
  24. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1454.
  25. Литвак Б.Г. Крестьянское движение в России в 1775 – 1904 гг. История и методика изучения источников. – М., 1989.

В. Соловйова

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ У 1917–1920 РР.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах пошуку шляхів усамостійнення молодій Українській державі, її утвердження на міжнародній арені, особливої актуальності набувають праці, присвячені історії міждержавних стосунків. Важко переоцінити значення досвіду дипломатичної служби за доби національно-визвольних змагань для визначення зовнішньополітичної концепції сучасної України. Дослідження в цьому напрямі мають як наукову, так і практичну цінність. Вони необхідні для випрацювання зовнішньополітичних пріоритетів, визначення місця України в сучасній політичній світовій мозаїці як в геополітичному, так і в

1. Кабузан В. М. Народонаселение России в ХVІІІ первой половине ХІХ вв. (по материалам ревизий). – М.: Изд. АН СССР, 1963.
2. Перковський А.Л. Народонаселение Украины в ХVІІІ веке: Дис...канд. іст. наук. – К., 1968.
3. Кабузан В., Махнова Г. Численность и удельный вес украинского населения на территории СССР в 1795–1959 гг. // История СССР. – 1965. – № 1; Кабузан В. Чисельність українського населення на території Росії за ревізіями 1732 і 1763 років // Український історичний журнал. – 1960. – № 6.
4. Сташевський Е.Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в ХVІІІ – первой половине ХІХ в. – М., 1968.
5. Антонович В. Исследование о крестьянах в Юго-

економічному та соціокультурних планах. Саме цим зумовлений значний інтерес до дипломатичної діяльності українських національних урядів доби національно-визвольних змагань як у діаспорній історіографії, так і у сучасній вітчизняній.

Дипломатична діяльність Центральної ради, Української Держави і Директорії УНР висвітлювалися здебільшого українськими дослідниками в діаспорі, тривалий час їхні праці були недоступними в Україні. Протягом останнього десятиліття доба українських національно-визвольних змагань приваблює все більшу увагу істориків та публіцистів, які частіше звертаються до проблем цього періоду і, зокрема, вивчення історії внутрішнього та зовнішньої політики українських національних урядів. Автор публікації ставить за мету з'ясувати стан наукового вивчення питань, пов'язаних з українською дипломатією у країнах Центральної Європи періоду революції 1917-1920 рр. Об'єкт дослідження – українська дипломатія у країнах Центральної Європи періоду національно-демократичної революції, предмет – історіографія проблеми.

Слід відзначити, що дослідження міжнародної діяльності Центральної ради, Гетьманату та Директорії почалося відразу після поразки національно-визвольних змагань. Це певною мірою можна пояснити спробами проаналізувати позитивний досвід та помилки національних урядів в Україні. У цьому контексті значний інтерес викликають публікації безпосередніх учасників доби національно-визвольних змагань, які були організаторами зовнішньополітичної служби у 1917-1920 рр., керівниками українських дипломатичних представництв за кордоном. Вони містять різноманітний фактичний матеріал, який подається на тлі бурхливих подій тієї історичної епохи. До таких досліджень слід віднести праці С. Петлюри – Головного Отамана військ Директорії УНР, голови Директорії УНР; В. Винниченка – голови Генерального Секретаріату УНР (1917-1918), голови Директорії УНР (1919-1919); О. Шульгіна – генерального секретаря – міністра міжнародних справ УНР; Д. Дорошенка – міністра закордонних справ Української Держави; І. Мазепи – голови Ради Народних міністрів УНР; М. Галагана – голови надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині; А. Марголіна – голови української репрезентації в Англії та ін.

Написані здебільшого у 20-40-х рр. ХХ ст. праці цих авторів, хоч і не позбавлені партійно-політичних упереджень, полемічних випадів на адресу політичних опонентів, але містять чимало важливих спостережень, є цікавим свідченням епохи. Зокрема, праця В. Винниченка “Відродження нації” позначена протиріччями, які існували у керівництві Директорії щодо зовнішньої політики. Автор гостро критикує державний уряд УНР і його політику після своєї відставки, перекладаючи на нього всю відповідальність за поразку у національно-визвольних змаганнях. Одночасно В. Винниченко з'ясовує процес організації окремих дипломатичних інституцій, розкриває проблему партійно-політичного впливу на підбір їхнього кадрового складу. Він скептично оцінює як внутрішню, так і зовнішню політику УНР у 1919–1920 рр., вбачаючи прорахунки у відході керівництва УНР на чолі з С. Петлюрою від т. зв. соціалістичних принципів.

У монографіях О. Шульгіна “Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи”, “Без території”, його статтях у часописах і збірниках “Початки діяльності міністерства закордонних справ України”, “Симон Петлюра та українська закордонна політика” розкрито процес формування зовнішньої політики УНР, вивчено напрями тієї чи іншої зовнішньополітичної орієнтації, їх причини, проаналізовано наслідки цього процесу. У них показано не лише діяльність державних чинників, пов'язаних із виходом України на міжнародну арену, зокрема створення і діяльність української делегації на мирних переговорах у Бересті-Литовському, з'ясовано структуру і функції дипломатичної служби України протягом усієї доби національно-визвольних змагань. Як історик, О. Шульгіну притаманна виваженість в аналізі історичних подій, що робить його працю “Без території: Ідеологія та чин уряду УНР на чужині” цінним внеском у дослідження проблеми становлення дипломатичної служби УНР за кордоном.

Особливе місце в дослідженні проблеми займають праці Д. Дорошенка, фахового історика, який досить докладно розкриває становлення міждержавних зв'язків України з Центральними державами, перші кроки дипломатичної служби в добу Української Центральної Ради і Української Держави. Ці дослідження мають неабияку цінність завдяки використанню автором широкого кола архівних джерел, матеріалів періодичної преси і спогадів учасників національно-визвольних змагань. “Мої спомини про недавнє минуле” Д. Дорошенка виходять за межі жанру мемуарної літератури, оскільки автор намагався із властивою йому виваженістю і об'єктивністю дослідника проаналізувати міждержавні стосунки України з центральноевропейським регіоном, формування торговельно-економічних зв'язків, діяльність військово-санітарних місій УНР, узагальнити сукупність прорахунків та помилок у зовнішній політиці Директорії.

Праця відомого українського політичного діяча П. Христюка “Замітки та матеріали до історії української революції, 1917-1920 рр.”, написана із залученням значної кількості архівних документів і матеріалів преси, безперечно, є цінним джерелом для вивчення теми. Проте характеристика як зовнішньополітичного курсу Директорії, так і дій українських дипломатичних місій подаються крізь призму ідеологічних міркувань автора, провідного діяча УПСР, який намагався перекласти всю відповідальність за ваді зовнішньополітичного курсу УНР на соціал-демократичний уряд республіки і його представників у дипломатичних місіях.

Окремому питанню зовнішньополітичної орієнтації УНР на Польщу присвячена праця С. Шелухіна “Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 р.” [1]. Монографія має безпосереднє відношення до теми дослідження і допомагає з'ясувати міждержавні стосунки між УНР і РПП з правової сторони. На думку вченого, С. Петлюра протиправно підписав угоду, не маючи на те повноважень від інших членів Директорії. Одночасно С. Шелухін показує негативні наслідки Варшавського договору для України, оскільки від

самого початку двосторонні стосунки між обома державами були для України дискримінаційними.

Цієї ж проблеми стосуються і "Спомини" М. Галагана, голови Української надзвичайної місії в Угорщині, який після підписання Варшавської угоди подався до демісії [2]. Праця М. Галагана виходить за межі мемуарної літератури, є цінним джерелом для вивчення створення і діяльності дипломатичних представництв УНР і ЗУНР в Угорщині. Особливо цінними є спостереження автора, пов'язані зі змінами політичної влади в Угорщині в цей період та їх впливом на діяльність українського представництва. Автор також публікує цікаві документи, які стосуються функціонування дипломатичної служби УНР в Угорщині, що значно підвищує інформаційну значимість праці.

Голова уряду УНР (IX.1919 – V.1920) І. Мазепа, який безпосередньо очолював інституції, що відали як внутрішню, так і зовнішню політику Директорії, у своїй праці "Україна в огні і бурі революції" розкривав процес державотворення в Україні в цей період. Автор проаналізував як свої власні прорахунки щодо формування зовнішньополітичної орієнтації країни, так і державного апарату, часто пов'язаних з некомпетентністю і відсутністю професіоналізму серед керівників Міністерства закордонних справ і дипломатичних представництв. За його твердженням, саме за інформацією і звітами голів репрезентацій УНР за кордоном формувалася зовнішня політика Директорії [3].

Певним підсумком дослідження зовнішньополітичної діяльності уряду Директорії взагалі та закордонних репрезентацій УНР можна вважати тематичний збірник альманаху "Червона калина" за 1939 р., що вийшов під загальною назвою "Україна на дипломатичному фронті". У статтях колишніх працівників дипломатичних представництв висвітлено основні напрями роботи української дипломатії в Європі. Наприклад, статті Д. Антончука, Б. Галайчука, М. Данька, Д. Левицького безпосередньо стосуються теми дослідження і мають наукову цінність не лише як свідчення учасників українсько-польських переговорів про заморення, процесу організації зовнішньополітичної служби тощо, але й як перша спроба узагальнення досвіду дипломатичних представництв УНР в Центральній Європі [4].

Деякі праці співробітників українських дипломатичних представництв за кордоном і насамперед в Центральній Європі з'являються у післявоєнний час, це спогади Є. Лукасевича, А. Жука, М. Славінського та ін. [5]. Серед них слід виділити мемуари і статті Є. Онацького, який протягом 1919-1922 рр. працював на різних посадах в Надзвичайній українській дипломатичній місії в Італії [6]. У своїх статтях "Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності", "Українська дипломатична місія до Ватикану" та споминах "По похилій площі: Записки журналіста і дипломата" він розкриває основний перебіг подій навколо створення цих репрезентацій, а також показує їх головні напрями діяльності та кадровий склад українських представництв у цій центральноевропейській країні.

Окрему групу наукових праць становлять дослідження радянських істориків щодо

зовнішньополітичної діяльності Директорії, формування дипломатичної служби УНР. Серед них кілька спеціальних праць, які, однак, позначені крайнім суб'єктивізмом, пов'язаним із ідеологічними настановами КПРС щодо оцінки періоду української державності 1917-1920 рр. В дослідженнях О.Е. Карпенка, А.В. Лихолата, І.А. Петерса, Р.Г. Симоненка, А.Д. Скаби, М.І. Супруненка, І.С. Хміля та ін. [7], присвячених вивченню зовнішньополітичної діяльності української радянської республіки, її міжнародним стосункам, повністю замовчується позитивний досвід багатогранної праці українських дипломатичних представництв Директорії або, навпаки оцінюється цілком негативно, як нібито ворожий українському народові. Історики за умов радянської тоталітарної системи були повністю позбавлені можливості адекватно відображати події періоду національно-визвольних змагань в Україні. Проте кризь призму компартійних ідеологічних настанов, притаманних радянській системі, ряд досліджень часто вміщує значний фактичний матеріал щодо діяльності українських дипломатичних місій і делегацій, який дає можливість краще зрозуміти складність міжнародної ситуації в Європі, умов існування української державності протягом 1919-1920 рр. і розстановку політичних сил в Центральноевропейському регіоні. В цьому ж зв'язку слід згадати дослідження московських авторів В.А. Зоріна, О.І. Пушкаша, Г.А. Язькової та ін. [8], присвячені окремим питанням зовнішньої політики Радянської Росії у Центральній Європі, планам країн цього регіону щодо України в контексті протистояння між РСФРР і державами Заходу.

Вивчення проблеми створення та діяльності дипломатичної служби УНР доби Директорії вченими української діаспори відбувалося в комплексі дослідження історії національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. Це здебільшого узагальнюючі дослідження з історії суспільно-політичних процесів, військової історії. До них, зокрема, належать ґрунтовні праці Д. Донцова, А. Крезуба, П. Мірчука, І. Лисяка-Рудницького, І. Нагаєвського, М. Стахіва, О. Юрченка та ін. [9]. У більшості з них тією чи іншою мірою вивчено зовнішньополітичні зв'язки Української Народної Республіки з країнами Європи, у тому числі її центрального регіону. Аналізуючи процес державотворення в Україні, його негативні та позитивні наслідки, І. Лисяк-Рудницький схильний бачити причини прорахунків Директорії не в її зовнішній політиці, а насамперед у невирішеності внутрішніх проблем, що стояли перед керівництвом республіки. Кваліфікований аналіз сукупності факторів, які вплинули на формування зовнішньополітичної орієнтації УНР, її подальші зміни, дозволили автору знайти нові підходи у визначенні основних напрямів діяльності дипломатичних представництв у Центральній Європі та їх впливу на формування міждержавних стосунків.

Окремо слід зупинитися на ґрунтовних працях М. Стахіва, в яких автором використано велику кількість матеріалів західних архівів, що суттєво доповнює коло джерел, відомих в Україні. Разом із тим автор висвітлює лише окремі напрями зовнішньої політики Директорії і ЗУНР, зосереджуючи свою увагу в основному на двосторонніх зв'язках з Польщею та

Радянською Росією. Українсько-польським стосункам присвячено також праці П. Мірчука і А. Крезуба. У них виклад перебігу воєнних дій поєднано із висвітленням ряду зовнішньополітичних кроків, до яких вдавалися і провідники ЗУНР, і УНР під час українсько-польської війни.

Правовій характеристиці виходу України на міжнародну арену і становленню її двосторонніх зв'язків з країнами Четверного союзу присвячено статті М. Геца і Б. Галайчука [10].

Серед праць українських істориків діаспори лише деякі безпосередньо стосуються теми дослідження. Це монографії А. Господина, І. Хоми, "Збірник на пошану Олександра Шульгіна, 1889-1960", а також статті Л. Вінара та В. Трембіцького [11].

Окрему групу становлять наукові дослідження, що вийшли друком у сучасний період розвитку української державності. Активізація наукової розробки проблеми наприкінці 1980-1990-х рр. пов'язана з виходом України на міжнародну арену як незалежної держави. З'явився ряд наукових досліджень із історії зовнішньої політики України, її двосторонніх відносин із країнами Європи. Певною мірою це зумовлено необхідністю звернення до історичного досвіду перших кроків зовнішньополітичної діяльності України. Загальним проблемам становлення Міністерства закордонних справ УНР у 1917-1920 рр. та дипломатичної служби України присвячено наукові розробки Д. Веденєєва та С. Варгатюка [12]. Автори висвітлили та проаналізували діяльність Міністерства закордонних справ як апарату управління зовнішньою політикою УНР, його структуру та напрями діяльності, а також розкрили особливості зовнішньоінформаційної та консульської служби УНР за кордоном. Однак діяльність дипломатичних представництв України в Центральноевропейському регіоні розглянута ними побіжно.

Окремі питання зовнішньої політики Директорії УНР у період, що досліджується, розглянуто у збірнику документів "Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини", узагальнюючих працях Я. Грицака, а також у статтях та монографіях Л. Гентош, Б. Гончара і Н. Городні, М. Держалюка, О. Павлюка та ін. [13].

Дипломатичну діяльність Директорії УНР висвітлено також у праці Г.В. Стрельського. У ній зібрано значну кількість біографій українських дипломатичних представників доби Української Центральної ради, Української Держави і Директорії [14].

Десятилітньому ювілею незалежності України присвячено чимало ґрунтовних досліджень українських істориків. Серед них слід виділити колективну працю "Нариси з історії дипломатії України" [15], яка була підготовлена авторським колективом на чолі з академіком НАН України В.А. Смолієм. Її автори зробили спробу широкого відтворення діяльності української дипломатичної служби в різні історичні епохи, і в тому числі й у добу національно-визвольних змагань. О.В. Павлюк і В.С. Сідак у розділі "Дипломатія незалежних українських урядів (1917-1920 рр.)" висвітлюють дипломатичну діяльність урядів УНР, Української Держави, Директорії УНР та ЗУНР. У розділі з'ясовано структуру, кадровий склад і функції дипломатичної служби; висвітлено основні напрями діяльності

дипломатичних представництв Директорії УНР та розкрито їхню роль у формуванні міждержавних стосунків із країнами Європи, у тому числі й центрального її регіону.

Таким чином, можна констатувати, що протягом останнього десятиліття українським вченим вдалося поглибити дослідження дипломатичної діяльності українських урядів у добу національно-визвольних змагань. Слід також відзначити, що в сучасній вітчизняній історіографії посилюються тенденції переходу від збирання та констатації фактів, яким захоплювалися українські дослідники діаспори та науковці у перше десятиліття незалежності України, до їх переосінки та ґрунтового аналізу. Разом з тим, досі не створено узагальнюючої праці з історії формування і діяльності дипломатичних представництв українських національних урядів у добу національно-визвольних змагань, в якій би було комплексно розкрито весь спектр українських репрезентацій та проаналізовано основні форми і методи їх діяльності, здобутки та прорахунки дипломатів.

1. Шелухин С. Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 р. – Прага, 1920.
2. Галаган М. З моїх споминів. – Т. 1-IV. – Львів, 1930.
3. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – Т. 2. – К., 2002.
4. Антончук Д. Українсько-польські переговори про замирення в травні 1919 р. // Альманах „Червона калина”. – Львів, 1939; Галайчук Б. Дипломатична історія // Там само; Галайчук Б. Організація української дипломатичної служби // Там само; Данько М. Українська пресова служба у Відні // Там само; Левицький Д. З дипломатичних споминів // Там само.
5. Діяльність українського посольства у Швейцарії у навітленні д-ра медицини Євгена Лукасевича // Сучасність (Мюнхен). – Жовтень, 1970; Жук А. Памяті Миколи Порша // Сучасність. – 1962. – № 1; Славінський М. Спомини // Америка (Філадельфія). – 1960.
6. Онацький Є. По похилій площі: записки журналіста і дипломата. – Ч.1-II. – Мюнхен, 1964; Онацький Є. Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманського і Тишкевича // Матеріали IV Наукової конференції НТШ. – Торонто, 1953; Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності // Календар-альманах „Відродження”. – Буенос-Айрес, 1956; Онацький Є. Українська дипломатична місія до Ватикану // Календар-альманах „Відродження”. – 1954.
7. Карпенко А.Е. Иностранная военная интервенция на Украине (1918-1920). – Харьков, 1966; Лихолат А.В. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. – М., 1949; Чехословацко-советские отношения, 1918-1934. – К., 1965; Симоненко Р.Г. Провал политики международного империализма (II пол. 1919 – березень 1921). – К., 1965; Скаба А.Д. Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в стране Советов. – К., 1971; Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и военной интервенции на Украине. – М., 1966; Хміль І.С. З прапором миру крізь полум'я війни. – К., 1962.
8. Зорин В.А. Основы дипломатической службы. – М., 1964; Пушкаш А.И. Внешняя политика Венгрии, ноябрь 1918 – апрель 1927. – М., 1981; Язькова А.А. Малая Антанта в европейской политике, 1918-1925. – М., 1974.
9. Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957; Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. – Львів, 1933; Лисяк-Рудницький І. Польсько-

- українські стосунки: тягар історії // *Історичні есе.* – Т.1. – К., 1994; Мірчук П. *Українсько-московська війна, 1917-1919.* – Торонто, 1957; Стахів М. *Західна Україна: Нарис історії державного будівництва і збройної дипломатичної оборони в 1918-1923:* В 7-ми т. – Скрентон, 1959-1961; його ж. *Україна в добі Директорії УНР:* В 7-ми т. – Торонто, 1962-1965; Юрченко О. *Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті: З приводу десятиріччя смерті О. Юрченка.* – Мюнхен, 1971.
10. Галайчук Б. *Берестейський мир і окупація України: Правна і політична оцінка // Український самостійник.* – 1958, – Лютий. – Ч. 6.; Геґ М. *Українська держава 1918 р. як предмет міжнародного права // За велич нації.* – Нью-Йорк, 1955.
11. Вінар Л. *Євген Онацький – чесність з нацією, 1894-1979 // Український історик (Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен).* – 1980. – Ч.1-4; Господин А. *Три визначні дипломати: граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський, барон М. Василько.* – Вінніпег, 1989; *Збірник на пошану Олександра Шульгина, 1889-1960.* – Париж-Мюнхен, 1969; Трембіцький В. *Українська консульська служба, 1918-1934 // Літературна Україна.* – 1990. – 9, 16 серпня; Хома І. *Апостолький Престіл і Україна, 1919-1922.* – Рим, 1987.
12. Варгатюк С. *Варшавські переговори дипломатичної місії Директорії УНР 1920 р. // Нова політика.* – 1993. – № 2; Веденєєв Д. *З досвіду побудови дипломатичної служби України // Розбудова держави.* – 1993. – № 3; Веденєєв Д. *Становлення зовнішньополітичної служби України (1917-1920 рр.): Автореф. кан. іст. наук.* – К., 1994; Веденєєв Д., Гошуляк А. *Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії // Пам'ять століть.* – 1998. – № 1.
13. Вячеслав Липинський: *З епістолярної спадщини.* – К., 1996; Грицак Я. *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття.* – К., 1996; *Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз.* – К., 1996; Гентош Л. *Дипломатичні контакти УНР з Апостольською столицею в 1919-1921 рр. у контексті східної політики Римської курії // Україна модерна.* – 2000. – № 4-5; Гончар Б., Городня Н. *Відносини між Францією та УНР (грудень 1918 – квітень 1919 рр.) // Український історичний журнал.* – 2000. – № 2; Держалюк М. *Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 рр.* – К., 1998; Павлюк О. *Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923 рр.).* – К., 1996; Павлюк О. *ЗУНР і політика Угорщини // Україна в минулому.* – Вип. 7. – К.-Львів, 1995; Павлюк О. *Українсько-чехословацька конфедерація? (З історії взаємин України і ЧСР у 1917-1921 рр.) // Київська Старовина.* – 1999. – № 1.
14. Стрельський Г.В. *Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917-1920 рр.).* – К., 2000.
15. *Нариси з історії дипломатії України.* – К. 2001.

В.М. Лазуренко

**СОЦІОЛОГІЧНЕ АНКЕТНЕ ОПИТУВАННЯ
1922 РОКУ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ
ВЗАЄМВІДНОСИН ЗАМОЖНОГО
СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ З ІНШИМИ ГРУПАМИ
СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ**

Нововведення в аграрному секторі народного господарства, що мали місце в 20-ті рр. минулого століття, і ті, які впроваджуються нині, мають у своїй основі чимало спільного. Їх об'єктивне вивчення,

врахування досвіду минулого, який мав як позитивні, так і негативні наслідки, має не лише пізнавальне, але і важливе практичне значення. Проблема соціально-економічних взаємин заможного селянства України в роки нової економічної політики (непу) з іншими соціальними групами села в силу цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників все ще залишається недостатньо з'ясованою, потребує подальшого, суто наукового, скрупульозного підходу у її вивченні.

Вважаємо за доцільне наперед зазначити, що радянська історіографія давала заможному селянському господарству часів непу декілька визначень: “куркульське”, “заможне”, “господарство непманської буржуазії”, “підприємці в землеробстві”, “господарство сільськогосподарської буржуазії”, “глитайське господарство”. В сучасній науковій літературі розрізняють три типи господарств заможних селян (так званих “куркулів”): дореволюційні “куркулі”, “куркулі радянські”, тобто ті, що збагатилися в результаті жовтневого перевороту 1917 р. при сприянні радянської влади; “куркулі” лише за назвою, а в дійсності – середняки і навіть бідняки, що чинили опір насильницькій колективізації [1, 26].

Стан наукового вивчення проблеми специфічних особливостей взаємовідносин заможних груп українського селянства в роки непу з іншими соціальними групами села дозволяє твердити, що ці стосунки стали предметом самостійного наукового вивчення [2]. З іншого боку, при цьому був упущений аналіз соціологічного опитування, яке мало місце в українському селі у 1922 р.

Автор статті ставить за мету дослідити анкетне опитування 1922 р. як джерело з'ясування взаємовідносин заможного селянства з іншими групами селянського середовища. Об'єкт вивчення – українське селянство доби непу, предмет – соціологічне анкетне опитування 1922 р. як джерело з'ясування взаємовідносин заможного селянства з іншими групами селянського середовища.

Соціологічне анкетне опитування 1922 р. відносно соціальних процесів, які мали місце в тогочасному українському селі, дозволяє простежити цікаві соціально-економічні аспекти взаємовідносин заможного селянства (за термінологією 1922 р. – “куркульства”) з іншими тогочасними прошарками селянства.

Розглянемо деякі запитання цього опитування. Так, наприклад, одне із них було сформульоване так: “Якими способами та прийомами куркульство і міцні середняки поневолюють бідноту?” [3, 192]. Результат опитування з приводу цього показав таке. Заможне селянство на початковому етапі непу справді силою власної господарсько-інвентарної переваги ставило бідніші групи селянства в економічну та іншу залежність різноманітними способами. Аналіз вищезгаданого соціологічного обстеження дає змогу виділити такі способи цієї залежності: надання в займи продукції сільськогосподарського виробництва та насіннєвий матеріал (за який бідніше селянство змушене було відпрацювати в господарстві заможного селянина); праця за продукти харчування, за обробіток землі; скупівля майна, худоби тощо. Спостерігався метод поневолення заможним селянством бідних груп села під час голоду 1921-1923 рр. Так, у поданій соціологічній анкеті Григорівської